

УДК 902:39 (477) ".../500"

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОДНІСТРОВ'Я В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I ТИС. Н. Е.

Денис КОЗАК

Інститут археології НАН України, відділ археології ранніх слов'ян
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та історії стародавнього світу

У статті аналізуються етнокультурні процеси на території Подністров'я у першій половині I тис. н. е. На прикладі взаємодії населення пшеворської, липицької, зубрицької і зарубинецької культур показано складний механізм симбіозу етнічних рис у матеріальній та духовній культурі цих спільнот.

Ключові слова: етнокультурні процеси, субстрат, поселення, кераміка.

Географічне положення Подністров'я обумовило його роль в етнокультурній історії як однієї з активних контактних зон Східної Європи. Це був своєрідний "коридор", яким рухалися давні племена з півдня на північ і з півночі на південь, і до якого прямували також східні та західні народи. Часті зміни культур, незавершеність етнічних процесів є характерними рисами культурного розвитку регіону (рис. 1).

З іншого боку, близьке сусідство, іноді "черезсмульне" проживання, створювало умови для тісних контактів, взаємопроникнення і взаємовпливів культурних традицій, асиміляції та інтеграції різних суспільств (спільнот).

Визнаючи важливу роль міграцій в первісній історії Подністров'я, ми надаємо вирішальну роль у культурно-етнічному розвитку субстратному населенню. Археологічні дослідження Прикарпаття не дають підстав для припущення про повну зміну населення (етносу). Певна його частина обов'язково залишалася на своїх землях, змішуючись з прийшлим і передаючи їм свій культурний досвід, пристосований до місцевої екологічної ніші. Очевидно, лише еволюційне поєднання елементів культури автохтонів і прийшлих племен забезпечувало тут динаміку культурно-історичного процесу.

Переконливою ілюстрацією вищевикладеного є динаміка етнокультурної історії Подністров'я першої половини I тис. н. е. На зламі ери у Подністров'ї мешкало дві групи населення: на півночі – племена пшеворської культури, на півдні – нащадки племен культури Поянешти-Лукашівка¹. Судячи з розташування поодиноких пшеворських поховань (Хотимир, Лучка, Монастириха), можна припустити експансію пшеворців вниз по Дністру² (рис. 2, 3).

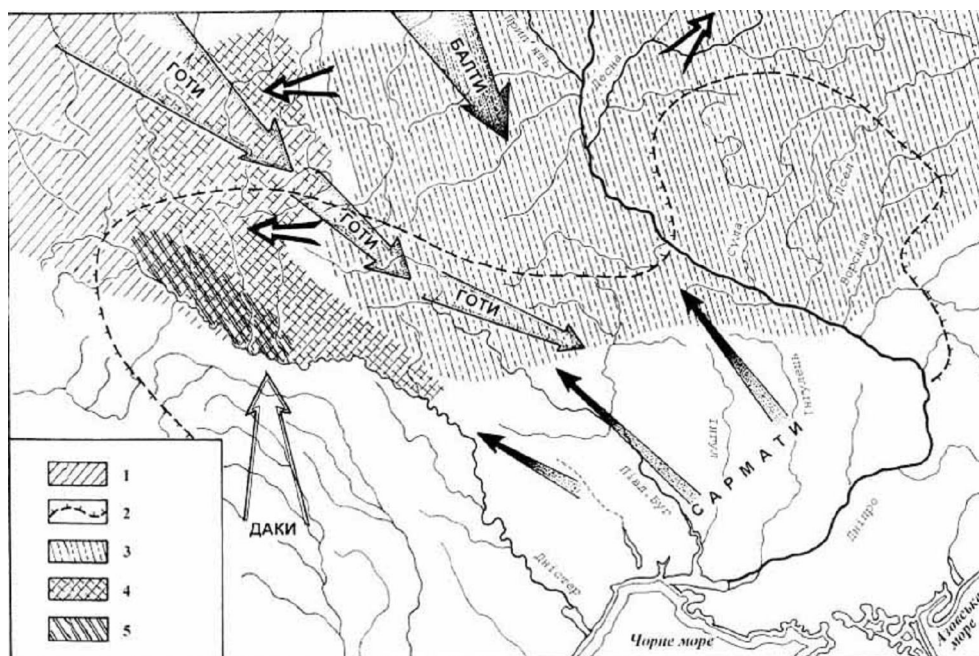

Рис. 1. Карта етнокультурної ситуації в Україні в першій половині I тис. н.е.

- 1) пшеворська культура на території Польщі.
- 2) границя черняхівської культури у III ст.
- 3) пізньозарубинецькі культурні групи.
- 4) зубрицька культура.
- 5) липицька культура.

Fig. 1. Map of ethno-cultural situation in Ukraine in the first half of I millennium A.D.

- 1) Przeworsk culture in Poland.
- 2) border of Cherniakhiv culture in III century.
- 3) Late Zarubyntsi cultural groups.
- 4) Zubrytsk culture.
- 5) Lypytsia culture.

На початку I ст. на Прикарпатті з'явилися групи дакійського населення, що принесли дакійську культуру³. Це яскрава у матеріальному вияві, високорозвинена для свого часу культура, представлена поселеннями і могильниками, розташованими на правих і лівих притоках Дністра чотирма невеликими скупченнями в ареалі пшеворської культури.

Найбільш ранніми пам'ятками, пов'язаними з появою дакійців у Подністров'ї є багате дако-кельтське поховання в Колоколині і могильник в Болотні, який датується першими роками I ст. н.е. Основна кількість поселень і могильників належить до середини – другої половини I ст. Найбільш пізньою пам'яткою, пов'язаною з липицькою культурою, в Подністров'ї є поселення в Ремезівцях, що існувало до початку III ст.

1. 20-40-ві рр. I ст. Ця фаза відображає початок експансії дакійців у Прикарпатті (Колоколин, Болотня).

2. Друга половина I ст. Це час найбільшої активності культури. До неї належить більша частина пам'яток (Чижиків, Гринів, Звенигород, Верхня Липиця, Черепин та ін.). Вже наприкінці I ст. низка поселень і могильників припиняє своє існування, що може свідчити про початок згасання культури, її розмивання у місцевому середовищі.

3. Кінець I–початок III ст. До цієї фази відносяться лише дві пам'ятки (Верхня Липиця, Ремезівці), які належать етнічно змішаному населенню.

Проживання на одній території пшеворських та липицьких племен не могло не призвести до встановлення тісних контактів, взаємовпливу і, навіть, симбіозу двох культур. Це підтверджується значною кількістю археологічного матеріалу, зокрема матеріалами поховальних комплексів в Звенигороді, Неполківцях, Верхній Липиці, матеріалами поселень в Бернашівці, Підберізцях, Пасіках Зубрицьких. Цій проблемі ми приділили увагу у спеціальних роботах⁴.

М. Смішко у свій час звернув увагу на липицькі пам'ятки як свідoctво проживання в Подністров'ї найпівнічнішого відгалуження гето-дакійського масиву, поширеного в Закарпатті, Молдові, Румунії, Словенії. Проте сьогоденній аналіз липицьких старожитностей дозволяє виділити низку рис, характерних лише для Подністров'я. Серед них помітні, як ми вже зазначали, значні пшеворські елементи. В. Цигилик звернув увагу на зарубинецькі риси матеріальної культури⁵.

Матеріали низки пам'яток відображають тісні контакти дакійців з венедами – носіями зубрицької культури⁶. Виявилось, що елементи згаданих культур у більшій мірі визначають характер липицьких пам'яток, ніж дакійські. При порівняльному вивченні цих пам'яток можна виділити окремі групи, пов'язані з тим чи іншим етносом. Так, наприклад, пам'ятки типу могильників Болотні-Колоколина за культурними елементами відображають процес кельто-дакійської інтеграції і є проявом етнічного складу того населення, яке прийшло в Подністров'є на початку I ст. (рис. 4). Пам'ятки типу могильника в Звенигороді характеризуються наявністю дакійських і пшеворських етнокультурних елементів і відображають процес їх асиміляції, що відноситься до 40-70-х років I ст. (рис. 5).

Ще один тип пам'яток, пов'язаний з липицькою культурою, ілюструють матеріали поселення в Ремезівцях і могильника у Верхній Липиці. Вони мають у собі дакійські, пшеворські і зарубинецькі елементи, відображаючи в повному об'ємі процес асиміляції дакійського населення Прикарпаття слов'янами (рис. 6). Таким чином, ми можемо казати про багаточаровий етнічний склад липицької групи пам'яток, що було результатом тісних етнокультурних контактів і взаємовпливів.

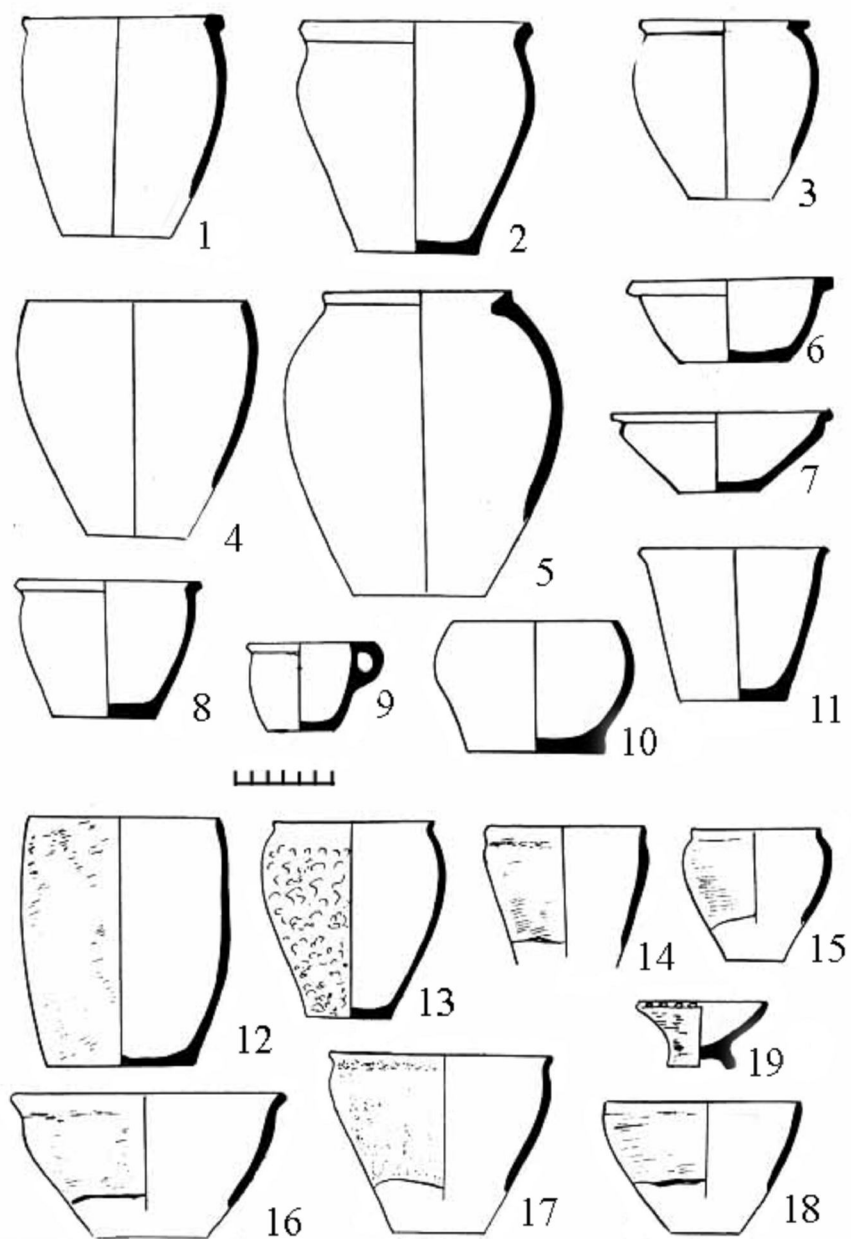

Рис. 2. Керамічний комплекс пшеворської культури пізньолатенського часу Подністров'я.
Fig. 2. Ceramic complex of Przeworsk culture of late Latenian time from Dnister region.

Важливим результатом цих контактів була поява зубрицької культури, групи пам'яток Подністров'я і Волині, відкритих і досліджених автором у кінці 70-90-х років ХХ ст. (рис. 7).

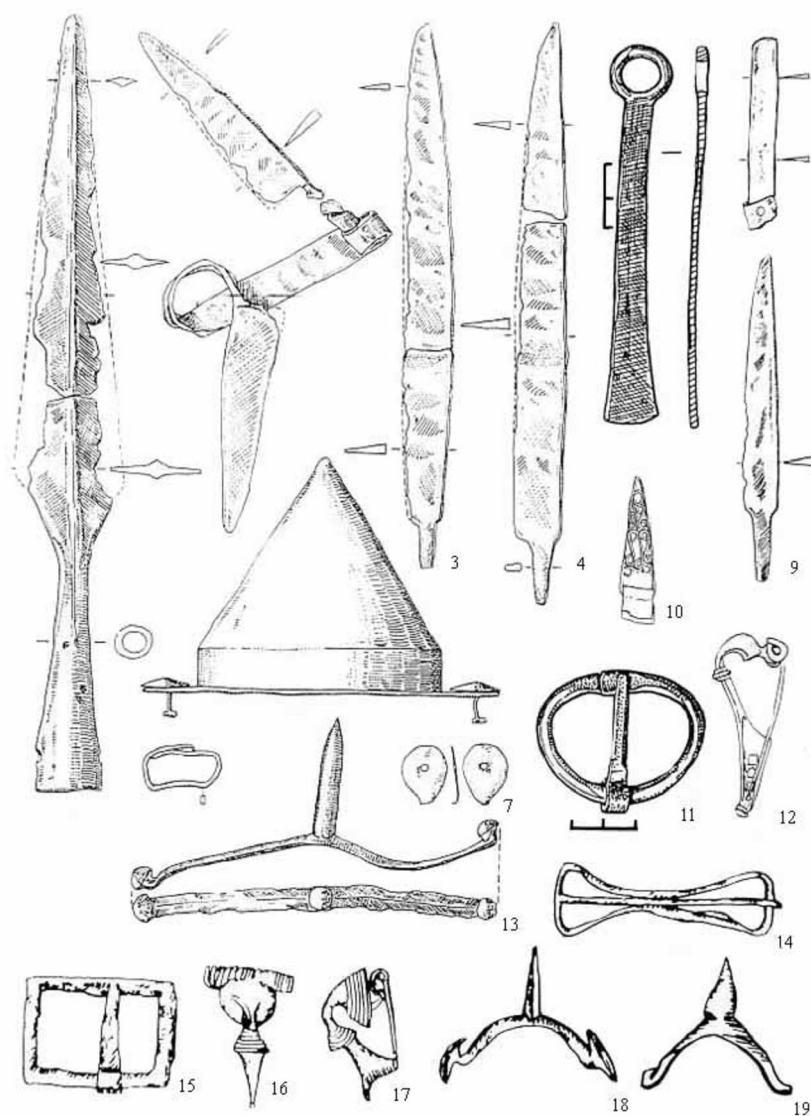

Рис. 3. Зброя, елементи одягу, прикраси з могильника пшеворської культури у с. Гринів (Львівська обл.).

Fig. 3. Weapon, elements of clothes, decorations from burial complex of Przeworska culture in Hryniv village (L'viv region).

Початок формування зубрицької культури співпадає з часом, коли на Поліссі розпалася єдність зарубинецьких племен і почалася їх міграція у

різних напрямках, в тому числі і у Верхнє Подністров'я. Це знайшло досить чітке відображення в археологічному матеріалі досліджуваного регіону. На низці пам'яток, які існували з пізньолатенського часу (Гірка Полонка II, Загаї II, Боратин, Линів, Пасіки Зубрицькі) з'являються об'єкти, що датуються серединою I ст., в яких наявні як пшеворські, так і зарубинецькі елементи культури (квадратна форма жител, своєрідні керамічні форми, прикраси, велика кількість господарських ям).

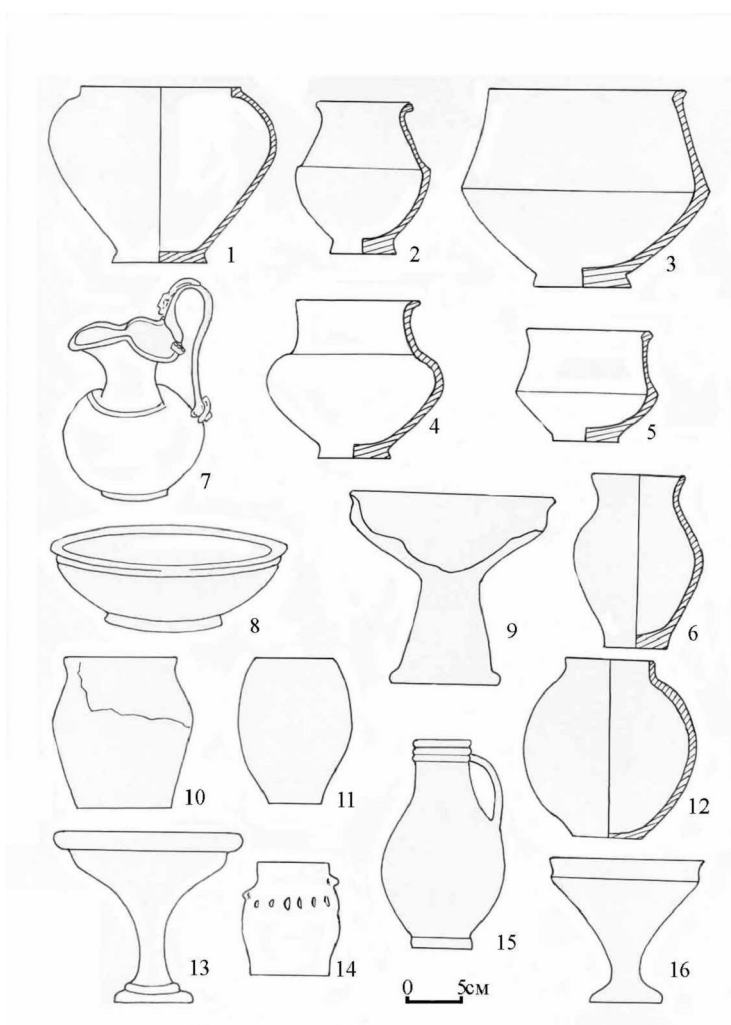

Рис. 4 Кераміка липицької групи пам'яток типу Болотня (Подністров'я).

Fig. 4. Ceramic of Lypytzia group of sites Bolotnia type (Dnister region).

Причому в деяких об'єктах переважають пшеворські, а в деяких – зарубинецькі елементи. Слід підкреслити, що до цього часу в Подністров'ї не виявлено “чистих” зарубинецьких пам'яток. Тому слід припустити, що

зарубинецькі спільноти рухались з Полісся невеликими розрізненими, вірогідно, сімейними групами і змішувались з місцевими, очевидно близькими за етнічним складом сім'ями. Зростання чисельності привело до різкого збільшення кількості пам'яток у другій половині I–II ст. в регіоні. Розміри поселень збільшились в 2-3 рази. Якщо на поселенні пшеворської культури одне житло розміщувалося на площі близько 1050 м², то на зубрицьких поселеннях – на площі 432 м². Нами підраховано, що загальна кількість населення Подністров'я збільшилась до другої половини I ст. приблизно в 2,5-3 рази.

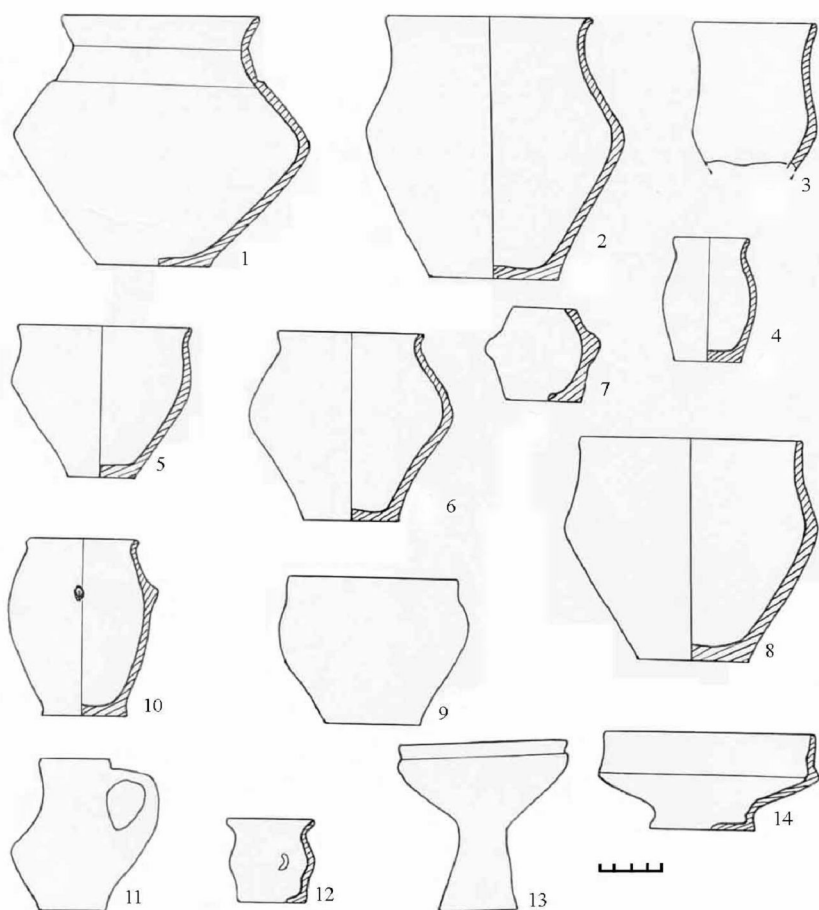

Рис. 5. Кераміка липицької групи пам'яток типу Звенигород (Подністров'я).

Fig. 5. Ceramic of Lypytzia group of sites of Zvenyhorod type (Dnister region).

Процес взаємодії пшеворських і зарубинецьких племен у Верхньому Подністров'ї мав загальний характер, оскільки усі пам'ятки мають змішаний

варіант культури. Причому, якщо в об'єктах другої половини I ст. ще можна прослідкувати чіткі зарубинецькі чи пшеворські риси, то на більш пізніх пам'ятках це зробити неможливо. На основі симбіозу двох культур виробляються нові риси, характерні лише для зубрицької культури, а в наступний час для пам'яток черняхівського типу, подібного до "Черепина".

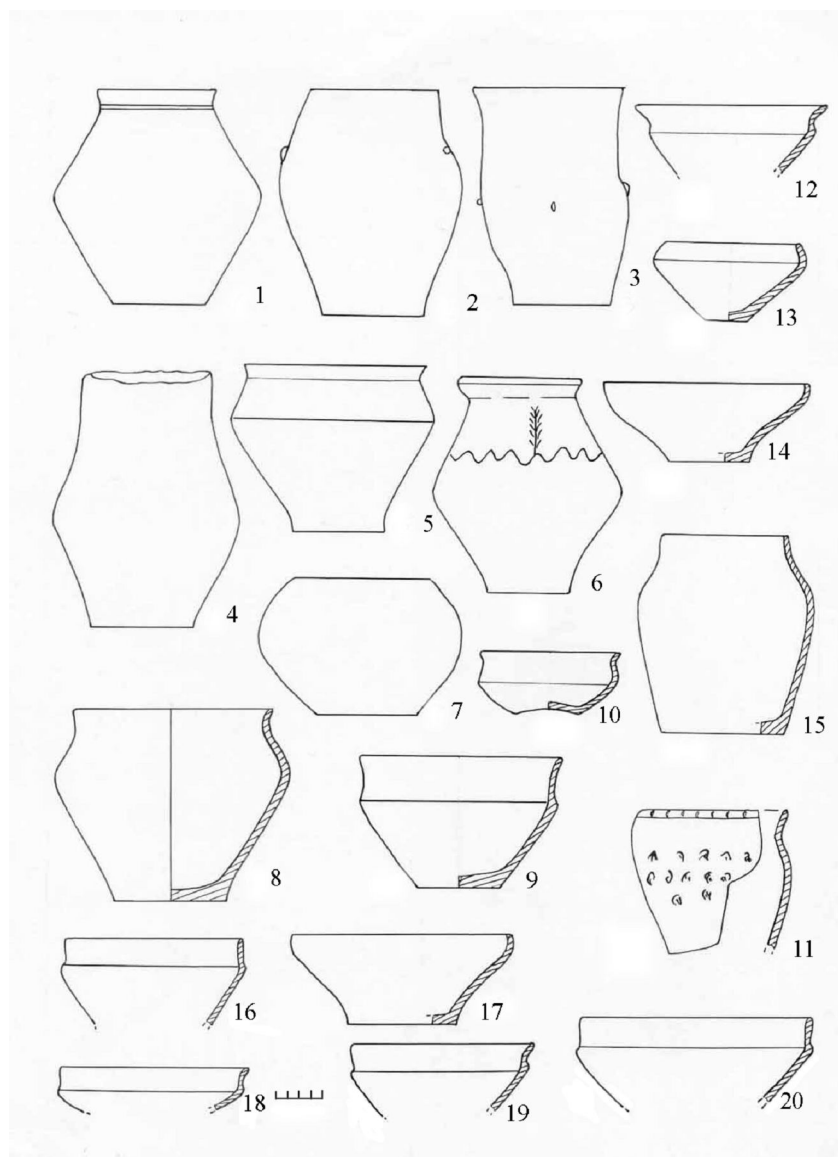

Рис. 6. Кераміка липицької групи пам'яток типу Ремезівців (Поністров'я).

Fig. 6. Ceramic of Lipitsa group of sites Remesivtzi type (Dnister region).

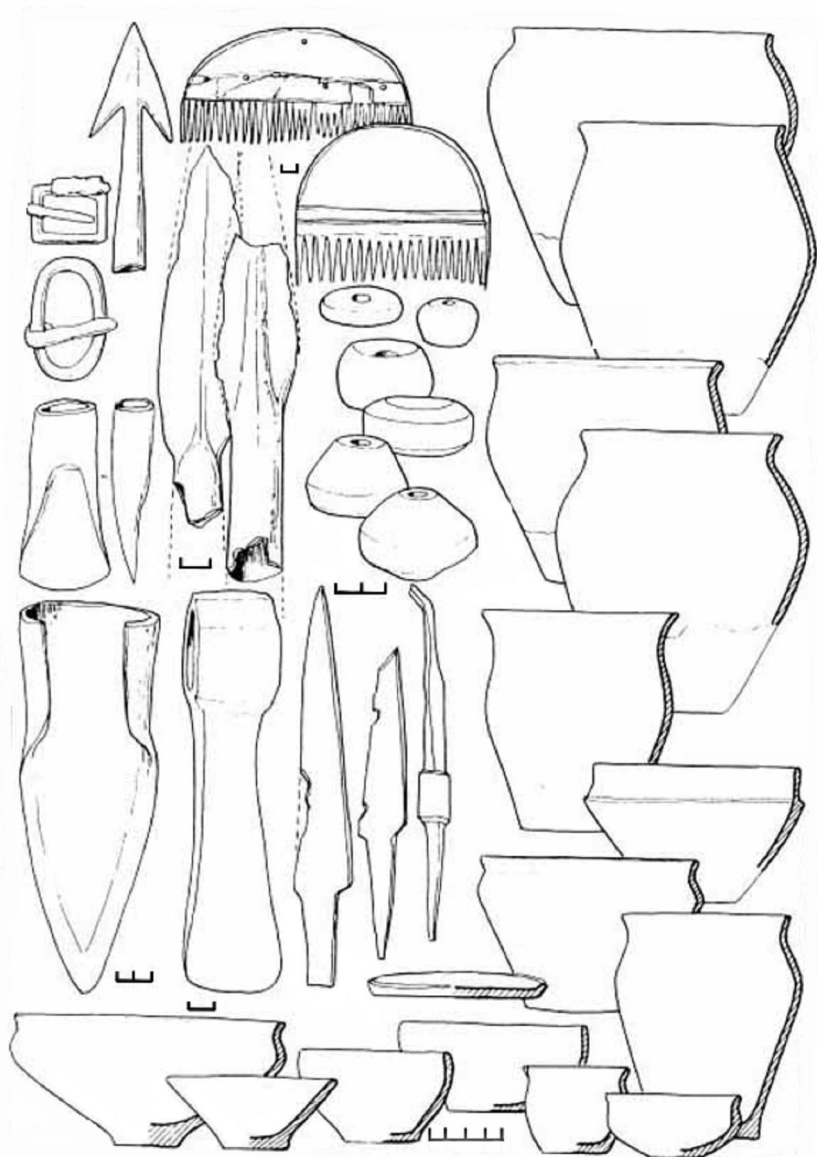

Рис. 7. Комплекс матеріальної культури зубрицької групи пам'яток Волині і Подністров'я.

Fig. 7. Complex of material culture of Zubrytsk group of sites of Volhynia and Dnister region.

Зарубинецьких племен було так багато, що вони змогли прийняти участь також і в дако-пшеворському інтеграційному процесі. Про це свідчать матеріали пам'яток типу Ремезівців-Верхньої Липиці, що мають помітні зарубинецькі елементи в керамічному матеріалі. Ці процеси створили умови

для глибших культурно-етнічних контактів між різноетнічним населенням Подністров'я. Протягом II ст. у Верхньому Подністров'ї кристалізуються пам'ятки, віднесені нами до фази II-III розвитку зубрицької культури, що є результатом інтеграції трьох культурно-етнічних типів: пшеворського, зарубинецького і липицького.

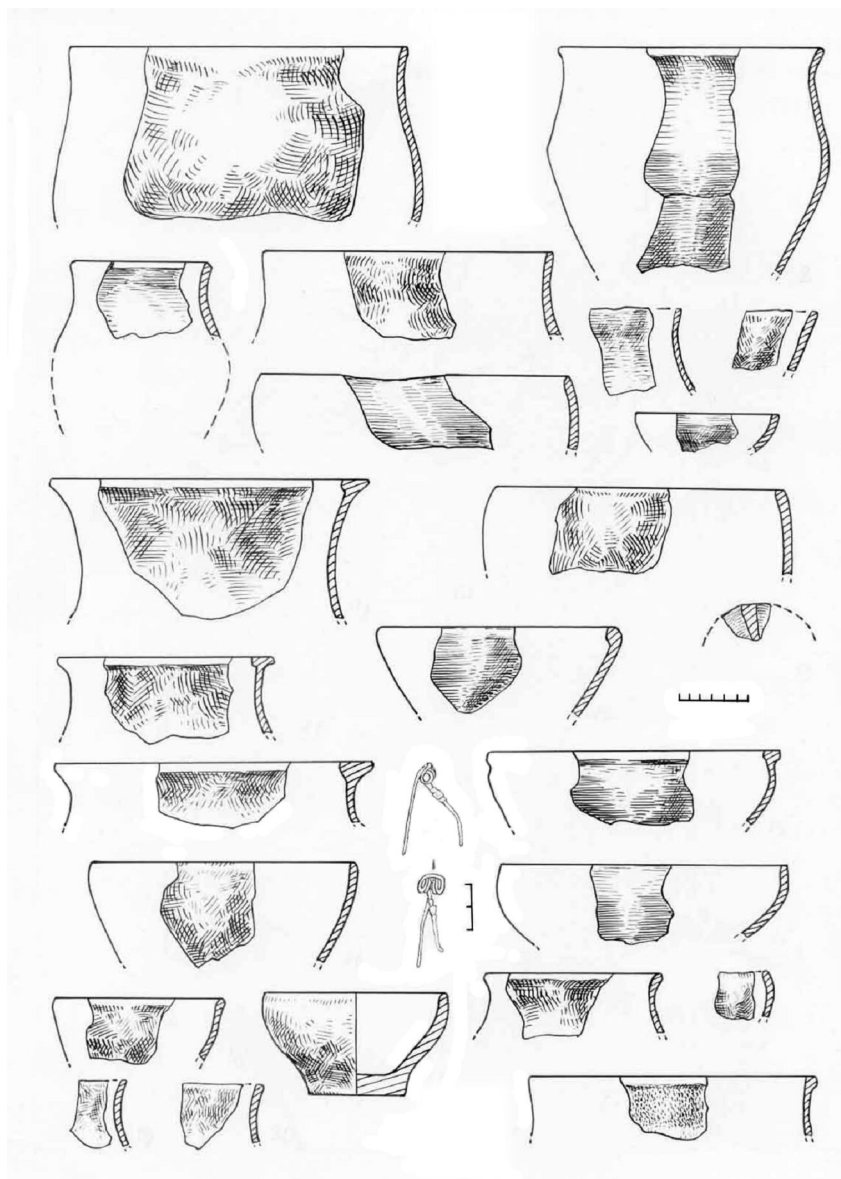

Рис. 8. Комплекс житла 1 з Бернашівки.

Fig. 8. Complex of dwelling 1 from Bernashivka.

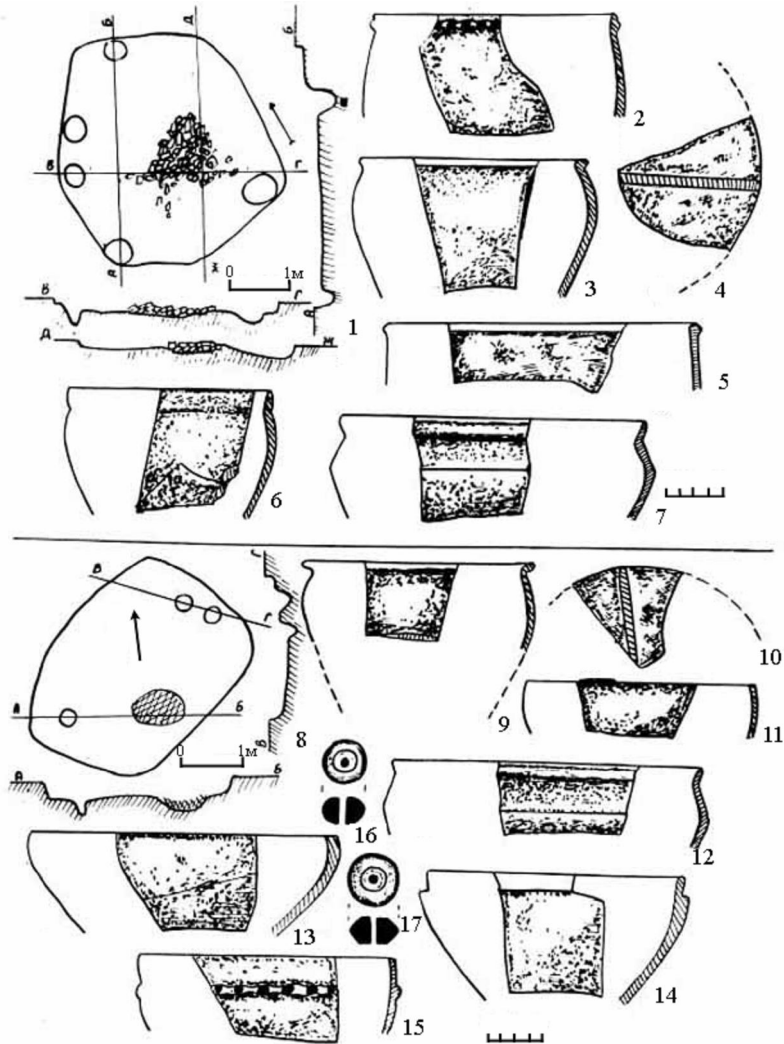

Рис. 9. Комплекс житла 2 (1-7) і житла 6 (8-15) з поселення Велика Слобода I (Хмельницька обл.).

Fig. 9. Complex of dwelling 2 (1-7) and dwelling 6 (8-15) from Velyka Sloboda I site (Khmelnitsk region).

Використовуються близькі форми ліпного посуду, все населення Прикарпаття прийняло в побуті гончарні посудини липицького типу, розповсюджуються однакові прикраси одягу (фібули, пряжки, намисто), предмети побуту (ножі, прясла). Остаточно дакійські елементи розчиняються в місцевому середовищі до кінця II ст. Це явище пов'язано, вочевидь, з

приходом у Подністров'я нових значних груп зубрицького населення з Волині, витісненого експансією германських племен вельбарської культури.

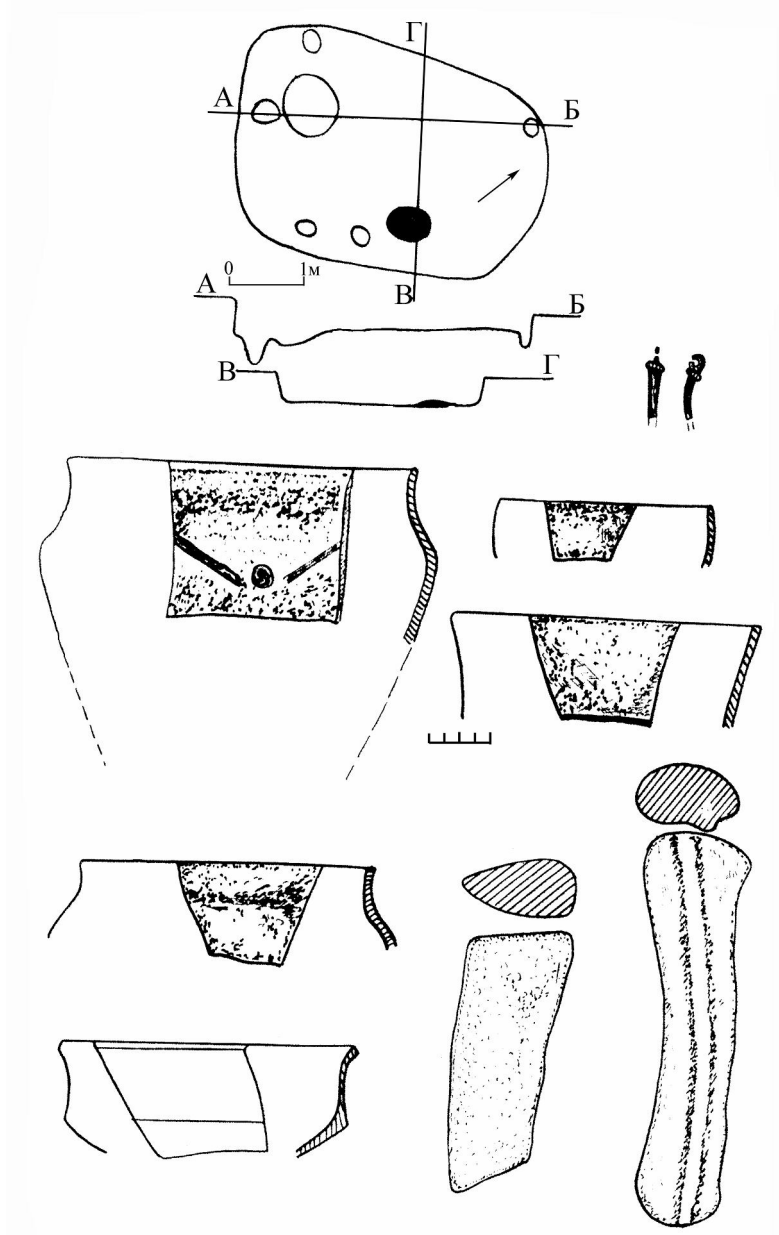

Рис. 10. Комплекс житла 4 з поселення Велика Слобода I (Хмельницька обл.).
Fig. 10. Complex of dwelling 4 from Velyka Sloboda I site (Khmel'nitsk region).

Крім Волині і Верхнього Подністров'я пам'ятки зубрицької культури поширюються на територію Подністровського Поділля і Буковини. У пізньолатенський час тут відомі старожитності поянешти-лукашівської культури, а також старожитності близькі до ясторфської і пшеворської культур⁷. На кінець пізньолатенського часу сюди проникають з Верхнього Подністров'я носії пшеворської культури, які змішуються з місцевим дакійським населенням. Про це свідчать матеріали поселення в Бернашівці Вінницької обл.⁸ Селище датується першою половиною I ст., а його матеріали поєднують у собі дакійські і пшеворські елементи (рис. 8). Пам'ятку такого ж типу досліджено у Неполківцях Б. Тимощуком і Г. Нікітіною⁹. З другої половини I ст. етнокультурна ситуація в регіоні ускладнюється проникненням зарубинецьких груп населення. Ілюстрацією слугують матеріали поселення кінця I-III ст. у с. Велика Слобідка І Хмельницької обл. Пам'ятка досліджувалася автором¹⁰ та І. Винокуром протягом 1985-1986 рр. (матеріали зберігаються у фондах Кам'янець-Подільського університету). Виявлені тут житла мають, як правило, близьку до овальної у плані форму і дещо заглиблену в материк підлогу, розмірами до 16 м². На підлозі біля однієї зі стінок чи посередині розташовувалося вогнище, викладене камінням. Вздовж стін були відбитки від вертикальних стовпів. Форма, конструктивні особливості цих об'єктів близькі до жител, відомих на цій території в попередній час (рис. 9, 10).

Кераміка, зібрана в об'єктах I-II ст., за формою, способом обробки зовнішньої поверхні, орнаментами ідентична кераміці Верхнього Подністров'я цього часу. Серед горщиків, зібраних в житлах, приблизно 46 % – дакійські, решта – пшеворські і зарубинецькі. Миски також повторюють зарубинецькі форми. Кухлі мають переважно конічну форму, властиву дакійському керамічному комплексу. Часто зустрічається орнамент у вигляді наліпного валика, розчленованого пальцевими вдавленнями.

Близький до описаного матеріал виявлено на поселенні Оселівка, дослідженому В. Цигиликом (матеріали зберігаються у фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), та поселенні Лука-Врублівецька, частково розкопаному Є. Симоновичем¹¹.

Таким чином, можна припустити, що, починаючи з кінця I ст., у Подністров'ї відбувався процес становлення зубрицької культури. Його складовими елементами була пшеворська, зарубинецька і липицька культури.

Освоєння венедями середньодністровських територій, зайнятих дакійцями і бастарнами, відбувалося не лише мирним шляхом. Тацит відзначає, що венеди задля грабунків рискають лісами і горам, які тільки існують між певкінами і феннами і, озброєнні щитами, рухаються з великою швидкістю¹².

Очевидно, в той же час зарубинецькі племена проникають в Карпатські передгір'я, де проживали, в основному, дакійські спільноти. У подальшому

це змішане населення взяло участь у формуванні культури карпатських курганів.

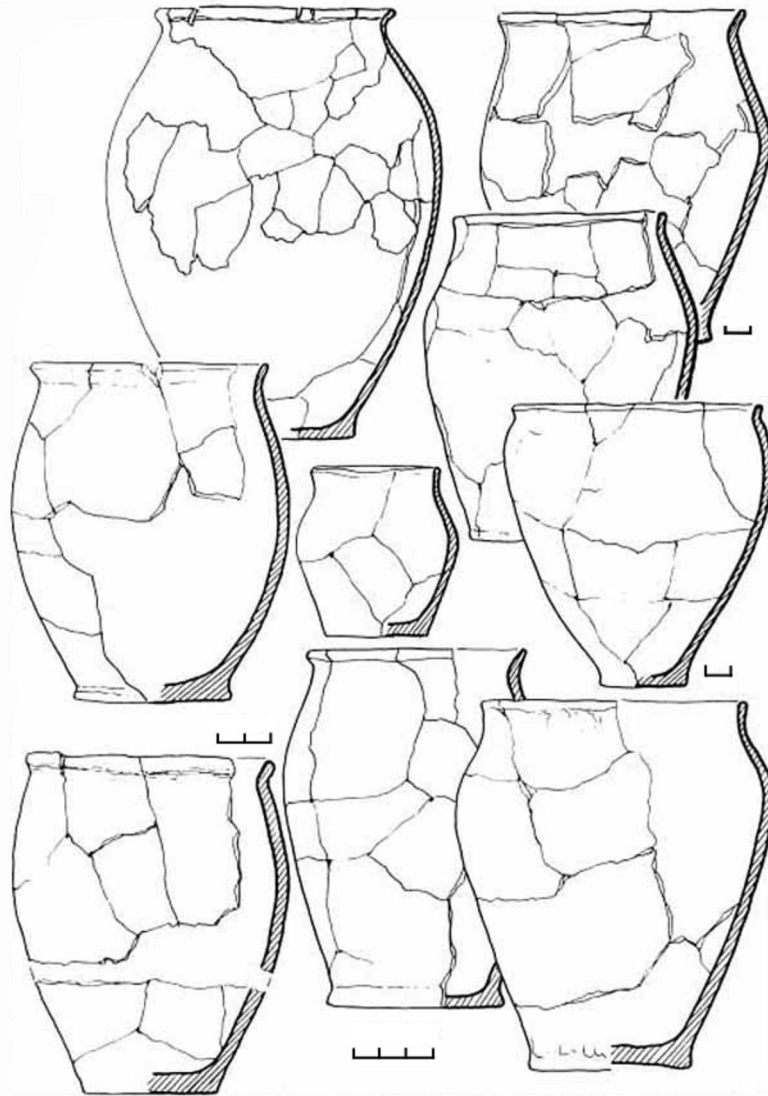

Рис. 11. Основні типи ліпного посуду з черняхівських пам'яток Подністров'я типу Дем'янів-Теремці.

Fig. 11. General types of hand-made pottery from Cherniakhiv sites of Dniester region Demianiv-Teremtsi

Не менш складною була етнокультурна ситуація у розглядуваному регіоні у другій чверті I тис. Археологічні дослідження дозволяють виділити тут кілька груп пам'яток, різних за своїм культурним походженням і

етнічним складом. Найвідомішу групу складають поселення під умовною назвою “Дем’янів-Геремці” (рис. 11). Ці пам’ятки добре відомі за дослідженнями В. Барана у 60-70-х роках ХХ ст.¹³

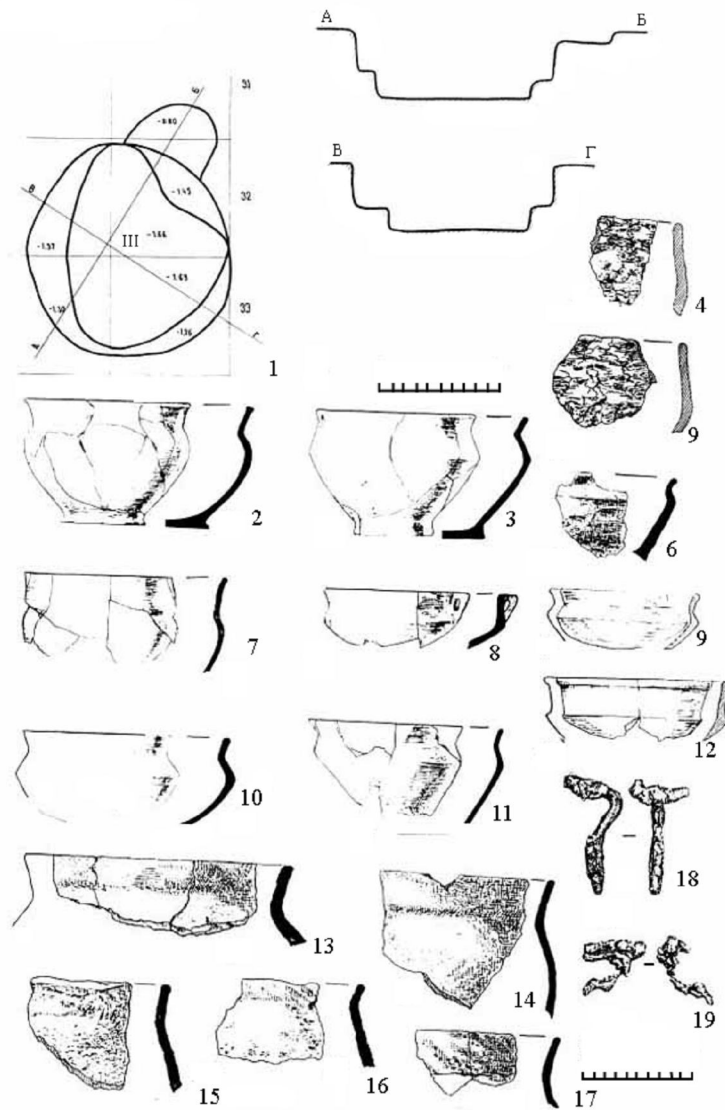

Рис. 12. Комплекс житла 3 пшеворської культури пізньоримського часу з поселення Березець (Львівська обл., Подністров’я).
 Fig. 12. Complex of dwelling 3 of Przeworsk culture of Late Roman time from Berezets (L’viv region, Dnister region).

Найбільш компактно вони розташовані у межиріччі Дністра і Західного Бугу. Південна границя проходить р. Серет (Гнила Липа – Золота Липа). У південніших регіонах, в тому числі й у Середньому Подністров’ї такі

пам'ятки поєднуються з старожитностями інших типів. Добре вивчені поселення Бовшів I, Ріпнів II, Дем'янів, Ракобути, Теремці, Сокіл, Бакота та ін. дають повну уяву про матеріальну культуру їх мешканців. Характерними рисами цієї групи пам'яток є невеликі (до 5 га) поселення, наявність, в основному, заглиблених жител (напівземлянок та землянок), домінування в них ліпної кераміки (від 60 до 85 %), переважання струнких посудин з округлими високими плечиками серед ліпної кераміки, а також опуклобоких посудин з найбільшою опуклістю посередині висоти, відсутність помітних для археологів могильних комплексів¹⁴.

За всіма цими рисами пам'ятки у значній мірі подібні з пам'ятками попередньої зубрицької культури. Від останніх вони відрізняються відносно більшою кількістю гончарної кераміки провінційно-римського зразка, наявністю різноманітнішого асортименту господарського інвентарю, особливо інструментів ремісничого виробництва¹⁵.

Виходячи з цього, нам здається доцільною можливість виключити пам'ятки типу "Дем'янів-Теремці" з ряду черняхівської культури і включити їх до складу зубрицької культури пізньоримського часу, яка належала історичним венедам.

Наступну групу пам'яток Верхнього і Середнього Подністров'я пізньоримського часу складають старожитності, відомі за матеріалами поселень Новосілка Костюкова, Голігради, Сухостав (Тернопільська обл.), Незвисько (Івано-Франківська обл.), Неслухів (Львівська обл.), Лука-Врублевецька, Оселівка (Чернівецька обл.) і матеріалами могильників (Острівець, Колоколин, Чистилів, Чернелів-Руський).

Поселення цієї групи великі і середні за розміром від 3 до 10 га. На поселеннях відкриті наземні і заглиблені в материк житла з господарськими спорудами поряд. За даними, наведеними В. Бараном, на цих поселеннях переважають наземні однокамерні і двокамерні житла у вигляді потужних розвалів глиняної обмазки¹⁶. Проте матеріали, отримані при розкопках поселення в Оселівці та інших пам'яток, свідчать про наявність також напівземлянкових житлових споруд. У більшості жител, як і в житлах попередньої групи були вогнища, викладені з каменю або глини, іноді печі, складені з цих же матеріалів.

Могильники в цій культурній групі пам'яток досліджені значно слабше. Винятком є могильник в Чернилові-Руському, розкопаний майже повністю І. Геретою, але не опублікований.

Тим не менш, матеріали близько 20 поховальних пам'яток, досліджених частково, дають можливість визначити їх як типово черняхівські. На могильниках присутні трупопокладення і трупоспалення. На жаль, внаслідок недостатнього дослідження, неможливо визначити кількісні співвідношення цих поховань. Серед спалень є ямні та урнові поховання. Трупопокладення (Острівці, Псари, Городниця) знаходилися в чотирикутних ямах. Поховані лежали на спині, у витягнутому положенні. В деяких

похованнях (Острівці, Псари) – на боці, з підігнутими ногами. Орієнтація північна або північно-західна.

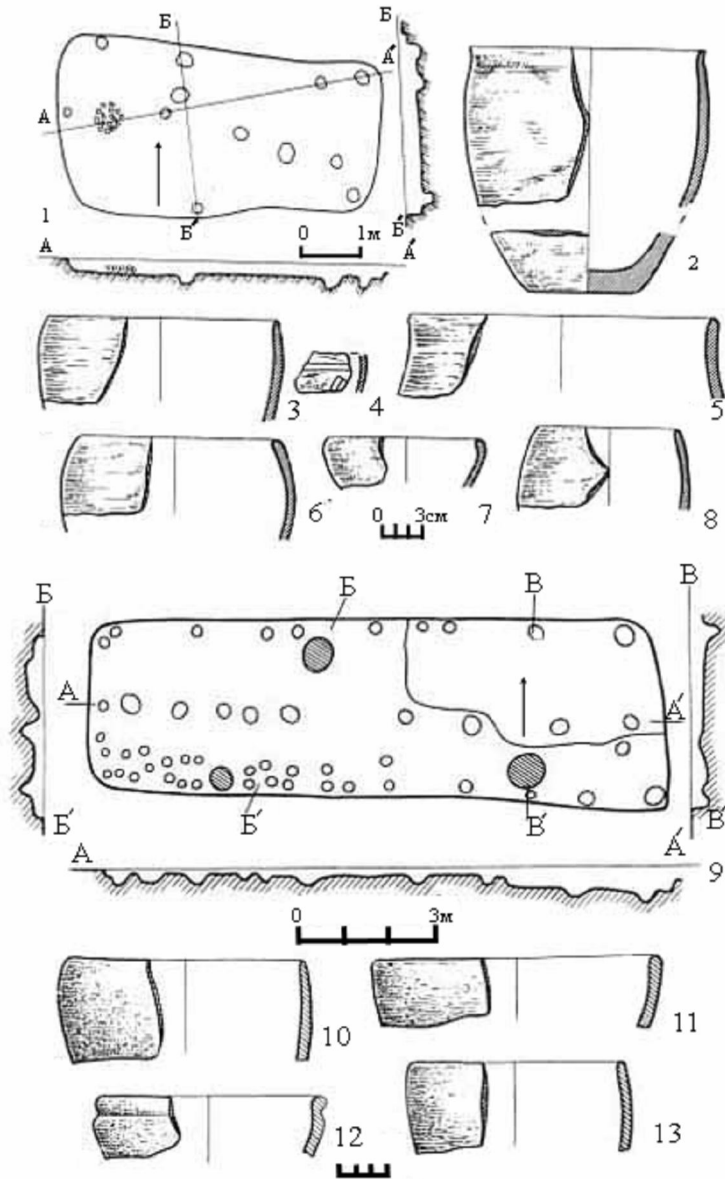

Рис. 13. Липна кераміка з житла 1 (1-8) та громадської споруди (9-13) поселення вельбарської культури Велика Слобода II (Хмельницька обл.).

Fig. 13. Hand-made ceramic from dwelling 1 (1-8) and public buildings (9-13) of Velbarska culture settlement Velyka Sloboda II (Khmel'nitsk region).

Ще кілька похованих мали деформовані черепи. Окремі поховання супроводжувалися кістками тварин, деревним вугіллям. Незначний відсоток поховань з Чернелова-Руського здійснений в могильних ямах з заплічками. Ці елементи поховальної обрядовості свідчать про значний вплив сарматських племен на ідеологічні погляди населення Подністров'я другої чверті I тис.

Ще однією особливістю поховального обряду племен регіону є наявність інгумаційних поховань в кам'яних гробницях, складених з плит (Городниця, Глешава). Нам важко виявити походження цієї традиції в поховальній обрядовості місцевих племен. На думку Ю. Костжевського, прийняту В. Бараном, поховання в кам'яних ящиках мають глибокі коріння в західних областях України і починаються з епохи енеоліту, в культурі кулястих амфор. Потім зустрічаються у бронзову і ранньозалізну добу. Відомі вони епізодично і в культурах раннього середньовіччя¹⁷.

Поховальний інвентар пам'яток другої чверті I тис. також є типовим для Лісостепової України. Слід підкреслити наявність в ньому сарматських елементів матеріальної культури (бронзові прикраси, дзеркала).

Вищесказане дозволяє нам співставити описувану групу пам'яток з черняхівською культурою.

Ще один пласт пам'яток регіону складають поодинокі поховання або їх невеликі групи¹⁸. Ці пам'ятки, у своїй більшості, відкриті випадково у кінці XIX–на початку XX ст. Всі вони представлені трупоспаленнями в урні й супроводжувалися великою кількістю предметів озброєння (Добростани, Рудка, Твірж, Капустянці, Іване-Золоте, Репуженці, Громівка та ін.). Ці поховання сконцентровані в трьох районах. Одна їх група розташована у верхів'ях Західного Бугу. Вона представлена випадковими знахідками, могильником в Червонограді, Переводові. Друге скупчення спостерігається в межиріччі Дністра і Сяну, де відкрито могильники в Добростанах, одиночні могильники в Рудках, Комарно, Твіржі. Третя, найбільш чисельна група представлена виключно окремими похованнями, розташованими вздовж середньої течії обох берегів Дністра і Збруча. Всі ці пам'ятки датуються в рамках кінця II–III ст. (стадії С-I - С-II).

Очевидно, що географічне розташування двох типів пшеворських старожитностей не випадкове і відображає реальну картину заселення Подністров'я пшеворськими племенами. Одиночні поховання не характерні для пшеворської культури. Їх існування можна пояснити лише винятковими умовами, в яких вони відбувалися. Це військові події, похід. Можна зробити припущення, що одиночні поховання є свідомством просування груп пшеворського населення, скоріш за все, військових загонів Подністров'ям до кордонів Римської імперії. М. Смішко у свій час пов'язав ці пам'ятки з другою інвазійною хвилею пшеворських племен на території Подністров'я¹⁹. Дані досліджень пшеворської культури на території Польщі підтверджують цю думку. Польські вчені пов'язують збільшення кількості пшеворських

пам'яток в регіоні Люблінщини і Посяння в кінці II ст. з наступною активізацією пшеворських племен в південному і східному напрямку²⁰. Саме в цей період у пшеворських похованнях простежується велика кількість зброї.

Рис. 14. Наконечник списа з рунічними знаками з с. Недобоївці (Чернівецька обл.).

Fig. 14. Spear head with runic signs from Nedoboivtsi village (Chernivtsi region)

Таким чином, значну кількість пшеворських пам'яток в Подністров'ї, представлених окремими похованнями зі зброєю та декількома могильниками, датованих кінцем II–початком III ст., слід, очевидно, пов'язувати з новим впливом пшеворського населення, в основному з території Посаяння, а також Мазовії. Якась частина новоприбулих племен залишилася в Подністров'ї, особливо у його верхів'ях; їм належать могильники в Добростанах, Червонограді, Переводові. Інші групи рушили на південь по Дністру. Вони залишили старожитності в Капустянцях, Івані-Злотому, Петрилові, Репуженцях. Яку роль зіграли ці групи германських військових загонів в історії місцевих племен? Чи супроводжувалися вони підселенням до місцевих спільнот або їх знищенням? У будь-якому випадку, виходячи з наявних матеріалів, кардинальних змін у середовищі автохтонного населення в цей час не відбулося.

Вірогідно, з групою пшеворських племен, які осіли на території Верхнього Дністра, слід пов'язати поселення Березець (Городоцького р-ну Львівської обл.), досліджене В. Цигиликом у 1981 р. (рис. 12). Поселення двоярове. Нижній шар складає поселення пшеворської культури, верхній – поселення черняхівського типу. До пшеворської культури належить одне житло (житло III). Це землянка майже округлої форми, розмірами 3,6?3,7 м. Стіни вирізані в материку, майже вертикальні, підлога рівна. На підлозі простежено сильно утоптаний шар чорної землі, завтовшки 3-4 см. Глибина житла 1,7 м від рівня підлоги. Вздовж стін знаходилися материкові останці різної ширини – від 0,35 до 0,7 м і висотою 0,25-0,4 м від рівня підлоги. До північно-західного краю споруди примикала невелика прибудова, очевидно, вхід, розмірами 1?1,4 м.

У заповненні виявлено велику кількість кераміки, дві сильно зіржавілі фібули, шип залізної шпори, інші знахідки. Вся кераміка ліпна, представлена, в основному, горщиками округлобокої, біконічної і конічної форми, слабопрофільованими великими посудинами, що мали повні аналогії в пшеворській культурі.

Датування житла можна визначити за двома фібулами підв'язного типу, виготовленими з залізного дроту із колінкоподібно витягнутою дужкою. Вони порівнюються з найбільш раннім варіантом цього типу фібул (I варіанту I серії за класифікацією А. Амброза), які датуються у межах III ст.²¹ Цій даті не суперечить характер керамічного комплексу, в якому наявна незначна кількість гончарної кераміки. Вся кераміка належить лощеним опуклобоким мискам, виготовленим з добре відмученої глини. В зубрицькій культурі комплекси з таким набором і характером гончарної кераміки датуються стадією В II/С I римського часу²².

Синхронним цьому об'єкту є пам'ятка, досліджена біля с. Велика Слобода II Хмельницької обл., що мала дещо інший характер матеріальної культури (рис. 13). Поселення досліджувалося автором та О. Журко у 1982 р.²³

Пам'ятка площею 1,5-2 га розташована на березі невеликої річки – лівій притока Дністра. Вона займає першу надзаплавну терасу, що лежить в глибокій долині. Тут відкрито три споруди, дві з яких були житлами. Одна з них (житло 1), мала подовжено-прямокутну форму і була орієнтована довгими стінами за лінією схід-захід. Підлога заглиблена в материк на 0,1-0,2 м, розмірами 2,5?5 м, кути дещо заокруглені. В кутах і по периметру стін знайдено 12 ямок від стовпів. У західній частині споруди розташоване вогнище діаметром 0,6 м, викладене дрібними каменями на земляній підсипці висотою 0,1 м.

У житлі знаходилася велика кількість гончарної (61,8 %) та ліпної кераміки. Ліпна кераміка має лощену поверхню і представлена, в основному, невеликими широкогорлими посудинами з прямими чи загнутими до середини вінцями і конічними кухликами.

Житло 2 мало таку саму форму. Його розміри 3?4 м, висота земляних стін 0,2-0,3 м. У північно-західному куті знаходилося вогнище прямокутної форми розмірами 1?1,4 м, викладене дрібним камінням на земляній підсипці. По кутах і периметру стін знаходилися ямки від стовпів. У житлі знайдено велику кількість виключно гончарної кераміки і кілька фрагментів світлоглиняних амфор. Поряд з житлом 2 знаходилася господарська споруда, довжиною 14,5 м і шириною 4,8 м. Висота земляних стін складала 0,15-0,2 м від рівня підлоги. Орієнтація – схід-захід за довгими стінами. Підлога добре утрамбована. У долівці виявлено більше 50 стовпових ямок різних розмірів (від 0,3 до 0,6 м). Всі вони розташовані вздовж стін і по осьовій лінії споруди, а в південно-західній частині – в два ряди. На площі житла знаходилися також 3 господарські ями. У північно-східному куті простежене заглиблення неправильної форми розмірами 2,6?6,2 м і глибиною 0,2 м від рівня підлоги.

У заповненні споруди зібрано уламки ліпної і гончарної кераміки. Перша складає 3 % від загальної кількості керамічного матеріалу. Виявлено також уламки світлоглиняних амфор і фрагмент червонолакової посудини, косу-горбушу.

Стіни житла мали каркасно-стовпову конструкцію, як і описувані вище житлові споруди. Крокви підтримувалися рядом центральних стовпів. Найбільш вірогідно, що це була споруда господарського призначення. Розміри, система розташування стовпових ям дозволяють припустити, що ця споруда могла складатися з двох частин. В одній з них (західній) можливо утримували худобу. Ця гіпотеза підтверджується дворядовим розташуванням ям від вертикальних дерев'яних стояків біля південної стіни, на яких міг розташовуватися жолоб і до яких прив'язувалася худоба.

Серед кераміки поселення переважає гончарна, що складається з горщиків, мисок, кубків, піфосів. Форми і спосіб її виготовлення типові для черняхівської культури. Серед горщиків переважають опуклобокі невеликі посудини з загнутими до середини вінцями, слабoproфільовані, середні за розмірами, посудини з дещо відігнутими вінцями, що знаходять аналогії у

вельбарській культурі. В цій же культурі маємо аналогії мисок конічної форми і кунфів із загнутими до середини краями, мисок есоподібного профілю з дещо потовщеними вінцями.

На поселенні не знайдено датуючого матеріалу. Знахідки великої кількості гончарної кераміки, фрагментів світлоглиняних амфор та червоноглиняних посудин вказують лише на те, що загальні хронологічні рамки існування поселення – III-IV ст.

Порівнюючи матеріал поселення Велика Слобода II зі старожитностями III-IV ст. Середнього Подністров'я відмітимо їх спільний елемент – велику кількість різноманітної гончарної кераміки. Інші риси матеріальної культури мають суттєві розбіжності.

Специфічною є топографія поселення. На відміну від черняхівських, розташованих на відкритій місцевості, на березі річки або ж на сонячних схилах поблизу невеликих водойм, поселення Велика Слобода II знаходилася у глибокій, закритій з усіх сторін лощині. На пам'ятці відкриті своєрідні для цієї території житлові і, особливо, господарська споруда. Остання за формою і конструкцією близька до так званих великих будинків ("stalhaus"), відомих на поселеннях вельбарської культури (Хрінники, Лепесівка, Будешти, Линів)²⁴.

Нечисленний, але досить виразний комплекс ліпної кераміки поселення. Усі посудини мають повні аналогії з посудинами вельбарської культури²⁵. Таким чином, більша частина розглядуваного матеріалу поселення має північно-західне походження і належить вельбарській культурі. Цю пам'ятку можна співставити з поселеннями в Лепесівці, Хрінниках, Городку, Вікнинах Великих, Линові, Борсуках. Велика кількість гончарної кераміки черняхівської культури на цих пам'ятках, як і на поселенні у Великій Слободі II, є результатом впливу культурного середовища, у якому довгий час існували їх мешканці. Описувана пам'ятка, будучи відмінною щодо цього середовища, виникла, очевидно, у Середньому Подністров'ї в результаті переміщення готів з Волині чи Південного Побужжя у напрямку Подунав'я.

До кола вельбарських старожитностей Середнього Подністров'я слід віднести також матеріали поселення поблизу с. Козлів Вінницької обл.²⁶, знахідку наконечника списа з Недобоївців з рунічними символами (рис. 14)²⁷.

Таким чином, у другій чверті I тис. у Подністров'ї мешкало кілька культурно-етнічних груп. Одна з них – носії пам'яток типу Дем'янів-Теремці були корінним населенням регіону, продовжуючи лінію розвитку зубрицької культури першої чверті I тис. Їх слід пов'язувати з давньослов'янським населенням, вірогідно, венедами. Пам'ятки пшеворської культури пізньоримського часу представлені окремими похованнями зі зброєю, і пам'ятки вельбарської культури відображають проникнення в регіон германських племен вандалів і готів. Відображення на культурі місцевих племен їх перебування в регіоні поки прослідкувати не вдалося. Слід також

раховатися з пшеворськими старожитностями типу Березець у верхів'ях Дністра, які територіально пов'язані з основним культурним масивом. Населення вказаної групи, проживаючи на цій території постійно, не могло уникнути участі в етнокультурному процесі регіону. Це доволі чітко простежується на пізніх пам'ятках зубрицької культури (Сокільники), а також ранніх пам'ятках черняхівського типу, зокрема в Черепині.

Важлива роль в етнокультурній історії Подністров'я другої чверті I тис. належала, як нам здається, носіям старожитностей черняхівської культури. Судячи за матеріалами могильників в Острівці, Чернелові-Руському, поселень в Комарові, Луці-Врублівецькій, Неслухові, Сухоставі та ін., їх залишило змішане населення, зокрема сармати, готи, слов'яни, можливо, якісь групи вихідців з римських провінцій, в першу чергу ремісників (Комарів). Саме ці спільноти були, очевидно, носіями провінційно-римських елементів культури і в якості таких впливали на економіку, духовне життя і, вірогідно, етнічний вигляд місцевих племен.

¹ Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. Київ, 1984. С. 5-6.

² Козак Д. Н. Пшеворська культура ... Рис. 1; Його ж. Етнокультурна історія Волині. Київ, 1991. Рис. 13.

³ Smiszko M. Kultury dorzecza Dniestru w epokę cesarstwa rzymskiego. Lwow, 1932; Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині. С. 8-30.

⁴ Козак Д. Н. Могильники початку нашої ери у с. Звенигород на Львівщині // Археологія. 1978. Вип. 25. С. 96-107; Його ж. Пшеворська культура...; Його ж. Особливості культурогенезу на території Північно-Західної України у першій половині I тис. н. е. (за матеріалами пам'яток липицького типу) // Археологія. 1990. № 4. С. 43-56.

⁵ Цицилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я в перших століттях н. е. Київ, 1975. 173 с.

⁶ Козак Д. Н. Особливості культурогенезу на території Північно-Західної України...

⁷ Пачкова С. П., Романовская М. А. Памятники Карпато-Днестровского региона конца I тыс. до н. э. // Славяне на Днепре и Дунае. Киев, 1982.

⁸ Козак Д. Н. Памятники рубежа и первых веков н. э. в Поднестровье и Западном Побужье // Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983. С. 103-104.

⁹ Тимошук Б. О., Никитина Г. Ф. Памятники первых веков н. э. у с. Неполковцы // Вопросы древней и средневековой археологии. Москва, 1978. С. 91-94.

¹⁰ Козак Д. Н. Поселення першої чверті першого тис. н. е. поблизу с. Велика Слобідка на Середньому Дністрі // Археологія. 1988. Вип. 62. С. 52-59.

¹¹ Сымонович Э. А. О датировке поселения первых веков н. э. в Луке Врублевецкой // КСИИМК. 1955. Вып. 57. С. 23-32.

¹² Тацит Корнелий. Сочинения в 2-х томах. Ленинград, 1970. Т. I. С. 372.

¹³ Баран В. Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. Київ, 1981.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Козак Д. Н. Пшеворська і черняхівська культури у Волинському Подністров'ї і Західному Побужжі // Археологія. 1982. Вип. 37. С. 31-48.

- ¹⁶ Баран В. Д. Черняхівська культура... С. 44-45.
- ¹⁷ Kostrzewski J. Groby eneolityczne z skorczonymi skeletami w Białym Potoku // Prz. A. 1925. T. 3. S. 9-17.
- ¹⁸ Smiszko M. Kultury dorzecza Dniestru...; Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині.
- ¹⁹ Smiszko M. Kultury dorzecza Dniestru... S. 133.
- ²⁰ Godłowski K. Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim. Ossolineum. 1985. S. 81.
- ²¹ Амброз А. К. Фибулы Европейской части СССР // САИ. 1966. Вып. Д1-30. С. 62-63.
- ²² Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині. С. 66-69.
- ²³ Козак Д., Журко О. Поселення поблизу с. Велика Слобода пізньоримського часу в Середньому Подністров'ї // Археологія. 1983. Вип. 43. С. 67-71; Козак Д. Н. Поселение у с. Великая Слобода (к вопросу о памятниках вельбарской культуры на Волини и в Подолии) // КСИА. 1984. № 178. С. 55-60.
- ²⁴ Козак Д. Н. Поселення готів на Хрінницькому водоймищі (с. Хрінники, ур. Шанків Яр) // Археологія давніх слов'ян. Київ, 2004. С. 49-91; Козак Д. Н., Прищепя Б. А., Шкоронад В. В. Давні землероби Волині. Київ, 2004. С. 87-90.
- ²⁵ Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині. С. 70-104.
- ²⁶ Магомедов Б. В. Черняховское поселение у с. Козлив на Среднем Днестре // Studia Gothica. 1988. С. 164-168.
- ²⁷ Автор висловлює подяку Л. Михайлині та С. Пивоварову за люб'язну згоду опублікувати їх знахідку.

**ETHNIC-CULTURAL PROCESSES
ON THE TERRITORY OF UKRAINIAN PART OF DNISTER REGION
DURING THE FIRST HALF OF I KYR. A. D.**

Denys KOZAK

Institute of archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine
The Department of the archaeology of early Slav
Ivan Franko National University of L'viv
The Chair of Archaeology and history of Ancient World

Ethnic-cultural processes on the territory of Dnister region during the first half of I kyr. A. D. On the example of reciprocal action of Przewor, Lypytisia, Zubry and Zarubyntsi cultures complex mechanism of symbiosis of ethnical characteristics in material and spiritual culture of these societies are shown.

Key words: ethno-cultural processes, substratum, settlement, ceramic.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2006

Прийнята до друку 14.04.2006